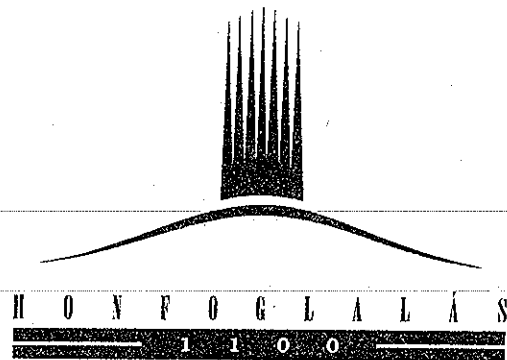

A Kárpát-medence történeti földrajza

Szerkesztette:

Dr. Frisnyák Sándor

Nyíregyháza, 1996

A magyar honfoglalás földrajzi környezete

Dr. Somogyi Sándor

A magyar történetírás érdekes vonása, hogy őstörténetünk kérdéseivel kapcsolatban már jó ideje támaszkodik a természettudományok eredményeire. Az életföldrajzi viszonyok változásának tényére és a vonatkozó vizsgálatok szükségére elsőnek Gombocz Zoltán (1923), majd Zsirai Miklós (1937) és Molnár Erik (1953) mutatott rá. Az ősmagyarország természeti környezetét László Gyula kísérelte meg elsőnek felvázolni (1961). A földrajz és határtudományai (mint a földtar, paleo- és geobotanika, történeti éghajlat, talajtan) időközben elért kutatáseredményeinek összegyűjtésével legutóbb e sorok írója vázolt fel egy szintézis kísérletet a magyar nép kialakulásának földrajzi környezetéről (1984). Míg tehát az őstörténeti kutatásban a földrajz ma már elfogadott segédtudománynak számít, addig a hazai föld történetében még mindig kísért az, hogy a mai környezetet vetítik vissza a korábbi időkre, mert nem ismerjük az ország földjének a közelebbi múltban végbement állapot változásait.

A földrajztudománynak azt az ágát, amely a múlt leíró földrajzával foglalkozik, történeti földrajznak nevezzük. Olyan önálló tudományág, amely a táj egykori állapotáról ad híu és megbízható, a tájalkotó tényezők időben és térben változó kapcsolatának felismerésén és magyarázatán alapuló leírást. Szokás nevezni a történeti földrajzot paleogeográfiának is, pedig a kettő nem ugyanaz. A paleogeográfia a tájak természeti viszonyainak a földtani korszakokban emberi beavatkozástól mentes, tehát csak a természeti erők hatására végbement változásaival foglalkozik. Ezzel szemben a történeti földrajz az elmúlt időszak olyan tájainak oknyomozó és magyarázó leírását adja, amelyben már ott élt és hatott az emberi társadalom is. Ennek alapján az őshazák jellemzése még inkább paleogeográfia, a honfoglalás kori Kárpát-medence arculatának megrajzolása már inkább a történeti földrajz feladatkörébe tartozik. Az alábbiakban azokat a kutatáseredményeket foglaljuk össze, melyek alapján a Kárpát-medence földrajzi viszonyait jellemezhetjük a magyar honfoglalás korában.

A történeti földrajzot az ilyen feladatokra az teszi képessé, hogy az utóbbi évtizedekben örvendetesen gyarapodtak az olyan kőzetrétegtani (litosztratigráfiai) életrétegtani (biosztratigráfiai) és időrétegtani (kronosztratigráfiai) módszerek, melyek segítségével a korábbi időszakok üledékeit és felszíni formáit, a domborzat maradványait, valamint az akkor élt társadalmak régészeti emlékeit egyre pontosabban kialakulásuk helyéhez és idejéhez tudjuk kötni. Az egykori életföldrajzi kép megvilágításában segíti a történeti földrajzot a jelenkor geológiai és geomorfológiai fejlődésének tanulmányozása, a történelmi idők éghajlat változásaira utaló forrásadatok elemzése, a vegetáció állapotváltozásait nyomozó növényföldrajz, az éghajlat és növénytakaró állapotváltozásait tükröző

talajszelvényeket meghatározó történeti talajtan, továbbá a mindezen természeti tényezők társadalmi összefüggéseit feltáró és bemutató régészeti kutatások eredményeinek összegyűjtése. Mellékeilt összefoglalásunk is a felsorolt társtudományok e téren elért eredményeinek szintetizálására épült.

Amint a honfoglaló magyarságra vonatkozó életmódbeli rekonstrukciókból kitűnik, az hazánkba nagyállattenyésztő-pásztorodó, de téli szállásai mellett jelentős földművelést is folytató népként érkezett. Az állattartás-pásztorodás uralma az alkalmas területeken földműveléssel is váltakozva már évezredekkel korábban a Kárpát-medence síkságain és domságain élő népeknek is jellemzője volt. Így a természetes környezetre gyakorolt társadalmi hatások is fokozottan megnyilvánultak már a honfoglalás korára. Ilyen hatások már korábban is megmutatkoztak, mint pl. az Alföld atlanti és szubboreális fázisbeli újraerdősödésének akadályozása. De hasonlóan regionálisan jelentkező hatása volt az erdőirtásoknak is a talajtakaróra nézve. (Ugyanis a korábbi barna-erdőtölajok átalakulásának kezdete a mezőgazdasági művelés nyomán csernozjom barna erdőtalajekká ugyancsak erre az időre tehető.) Ha összevetjük ezeket az egyre szélesebb síkon és egyre összetettebb módon fellépő társadalmi ökológiai hatásokat, akkor azt látjuk, hogy azoknak visszatükröződéseként az eredeti természetes környezet már nagyméretű átalakulást szenvedett. Ez az átalakulás azonban még aránytalanul messze járt a későbbi századok társadalmi hatásait összegezve elviselni kénytelen jelenkori állapottól.

Minthogy a természetes környezet területi egysége a táj, annak pedig minősítő kifejezője a tájtípus, megkíséreltük felvázolni a honfoglalás kori Magyarország rekonstruált tájtípustérképét, bemutatva ezzel a leteleplülő honfoglalók természeti környezetének keretét (1. ábra). Tájrekonstrukciónknak az alapja a mai állapotokat tükröző tájtípus térképünk (1982) (2. ábra). De felhasználtuk ehhez az örvendetesen gyarapodó növény- és talajföldrajzi rekonstrukciós adatokat is, különösen Zólyomi B. e tárgyú térképének (1967) vettük itt nagy hasznát.

Az így lefolytatott tájtípus rekonstrukciót áttekintve fő tanulságként szögezhetjük le, hogy alapjaiban már a honfoglalás idején is a mai tájtípusokkal találkozunk. Tehát a jelenlegi három nagy tájtípuscsoport (erdős-sztyepp síkságok, még nagyjából erdős lomságok és zárt erdős középhegységek) különíthető el élesen egymástól. Jól kirajzolódnak az első két típuscsoport alkotó egységeit képező tájtípusok is (I-től VIII-ig). De már a hegységeket – mivel azok a korabeli társadalom életében csak alárendeltebb szerepet tölthettek be – csak tszf-i magasságuk és abból eredő egyéb természetes adottságaik alapján különítettük két fő típusba. Az összesen tíz különféle tájtípust, véleményünk szerint csupán 21 tipológiai csoport teszi össze, mert az egyes típusok az akkori mérsékeltabb társadalmi igénybevétel és átalakítás miatt még nem oszthatók minden esetben olyan alárendelt finomabb egységekbe, mint napjainkban.

A mai országterületet felölelő térképünk sajnos nem terjeszkedhet ki a honfoglalás egész területére, mivel hiányoznak az olyan szomszédos országokbeli, a Kárpát-medencét felölelő kutatások, amelyekre ezt a tájtípus rekonstrukciót megbízhatóan alapozhattuk volna. Ezért az egyes tipológiai csoportoknál csupán

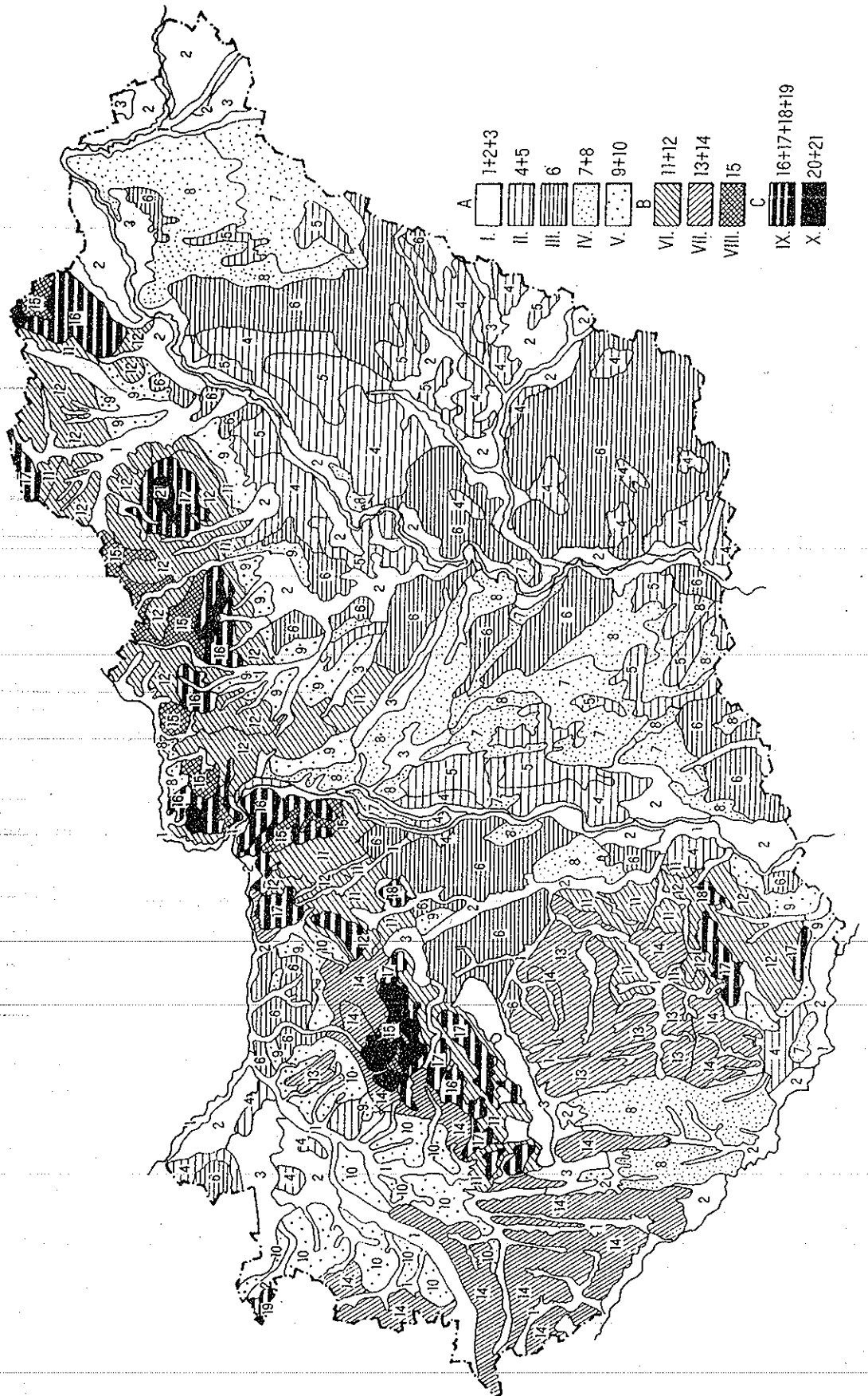
Kárpát-medence: Terület 1/3 a Ekeháza

utalunk arra, hogy a mai országhatárt metsző határvonalaik nagyvonalakban mennyire terjedtek ki a Kárpát-medence más területeire is.

1. A Kárpát-medence és egyben a mai országterület legnagyobb kiterjedésű tájtypuscsoportja a honfoglalás idején is az alföldek, medencék nagyobb részét kitöltő erdős-sztyepp síkság volt. A mai kultúrsztyepp állapottal szemben azonban akkor még jóval közelebb állt az eredeti ligetes sztyepp állapothoz, ha a természetesen erdős árterületeket nem is tekintjük. Igaz, hogy a mai kultúrligetek, gyümölcsösök és az akácfa nélkül tetemes növényborítottság hiányozna az Alföldről. De nemcsak pótolták, hanem területi kiterjedésre túl is szárnyalták ezeket a természetes erdőségek tatárjuharos, sziki és homoki tölgyesei, amelyek között azonban már a kezdetleges legelőváltó földművelés kultúrnövényzetű foltjai is megtalálhatók voltak, de még nagyobb kiterjedésben a lősz és szikes pusztáknak, homoki sztyeppréteknek, valamint az ártéri réteknek a legeltető állattenyésztéstől hasznosított nagy kiterjedésű mezőségei.

Az erdős-sztyeppes síkságok a vízfolyásokhoz viszonyított elhelyezkedésük szerint árméntes és ártéri helyzetűek voltak. Az ártéri síkságok az állandóbb vagy időszakosabb vízborítás jellege szerint különültek az alacsonyabb és magasabb ártér tájtypusára. Az alacsony ártér tipológiai egységeinek közös vonása az azonális növényzet és talajtakaró, ami közvetlen kapcsolatban állt éltető elemével, az évi árvizekkel. Az alacsony ártereknek az élővízfolyások mentén kialakuló első tipológiai egysége az öntésföldes, puhafás ligeterdő, akkoriban a mainál lényegesen nagyobb területet foglalt el. Így nagy foltokat számíthatunk hozzá a Duna szigetközi szakaszán, a Budapest alatti alacsony ártéri öblözetekben, főleg a Sárközben, továbbá a Dráva-torkolat vidékén, a Dráva-Barcs alatti völgy mellékén, a Rába és a Zala mellékén, a Kapos és a Koppány mentén (ún. bozótok), a Tisza mentén a szatmár-beregi síkon és a Bodrogekben, továbbá a Közép- és Alsó-Tisza mellett végig a dunai torkolatig, ugyanígy a Szamos, Bodrog, Hernád, Sajó, a Körösök és a Maros-torkolati szakasza mellett. A mai határokon kívül különösen számottevő volt a Duna csallóközi és a Vág kisalföldi ártéri síkja. Ezekben a tájakon a társadalmi hasznosítást csupán a halászat jelentette, ami azonban csak az élővizekre terjedt ki.

Az alacsony árterek másik, a honfoglalás idején még hasznosítást nélkülöző, elhagyott típusa, az élővízi medertől távolabb, az évente ismétlődő árvizek hordaléklerakódásából már ritkán részesült. Így rajta háborítatlan mocsári erdőrengetégek emelkedtek. Sávjaik szélesen keretezték az előbbi öntésföldes típust. Tehát megtaláljuk a Csalló-, és Szigetközben, a Rábaközben, a Sárvíz mentén, az alföldi Duna-melléken, a Beregi síkon, a Bodrogekben, a Tisza mellékfolyóinak a főmedertől távolibb sávjában, különösen a Hortobágyon és a Körösök vidékén, de a Bánátban a Bega és a Temes mentén is. A típusoknak nevet adó mocsári erdőket részben fűz és nyár, valamint mocsári tölgy alkotta, zárt állományban.

1. ábra: A mai országterület honfoglalás kori rekonstruált tájtypus térképes (Somogyi S. 1983.)

A) Erdős-sztyepp síkság magasabb szintjein élénk mezőgazdasági (földművelő és állattenyésztő) hasznosítással

I. Ligetes-lápos, azonális talajú és növényzetű alacsony árterek gyakori vízborítással:

1. Öntésföldes, puhafás ligeterdős folyó menti típus halászati hasznosítással
2. Mocsári erdős, pangóvízes típus
3. Lápos, tőzeges talajú típus kiterjedt nádasokkal, nyíltvíz foltokkal (keményebb teleken az állatállomány áttelelő helyei)

II. Magas árterek időszakos árvízi elöntéssel, a szigeteken, partokon halásztelepekkel, nyáron állattenyésztéssel;

4. Réti talajú és keményfás ligeterdős típus
5. Lefolyástalan kis medencék, mélyedések szoloncsákos sziki növényzettel

III. Lőszös-ármentes síkságok az állandó vagy téli szállásokkal:

6. Csernozjom talajú lőszpuszták földműveléssel, állattenyésztéssel, helyenként még tatárjuharos lősztölgyes ligetekkel

IV. Homokos hordalékkúpok ritkább lakossággal:

7. Buckás és lepelhomokos típus homoksztyeppréttel és homoki tölgyes ligetekkel
8. Csernozjomos és barnaföldes homokvidékek helyenként állattenyésztéssel és földműveléssel, máshol zárt homoki tölgyesekkel

V. Alföldperemi síkságok az erdőirtások helyén földműveléssel és állattenyésztéssel:

9. Barna erdőtalajú lősztölgyes típus
10. Agyagbemosódásos barna erdőtalajú típus cseres tölgyesekkel

B) Domsági, alacsonyabb szintjein már mezőgazdaságilag is hasznosított tájak

VI. Szubkontinentális és szubmediterrán éghajlatú dombságok kiterjedt erdőirtásokkal:

11. Barna erdőtalajú típus tatárjuharos lősztölgyesekkel és mezei juharos tölgyesekkel
12. Barna és agyagbemosódásos barna erdőtalajú típus cseres tölgyesekkel

VII. Szubatlantikus éghajlatú dombságok kevert erdőkkel;

13. Barna erdőtalajú típus cseres tölgyesekkel
14. Pszeudoglejes és agyagbemosódásos barna erdőtalajú típus gyertyános tölgyessel, bükkössel, valamint erdei fenyvessel

VIII. Hegységközi zárt medencék az erdőirtások és megtelepülés kezdeteivel:

15. Szubkontinentális éghajlatú, barna és agyagbemosódásos barna erdőtalajú medencék cseres tölgyesekkel

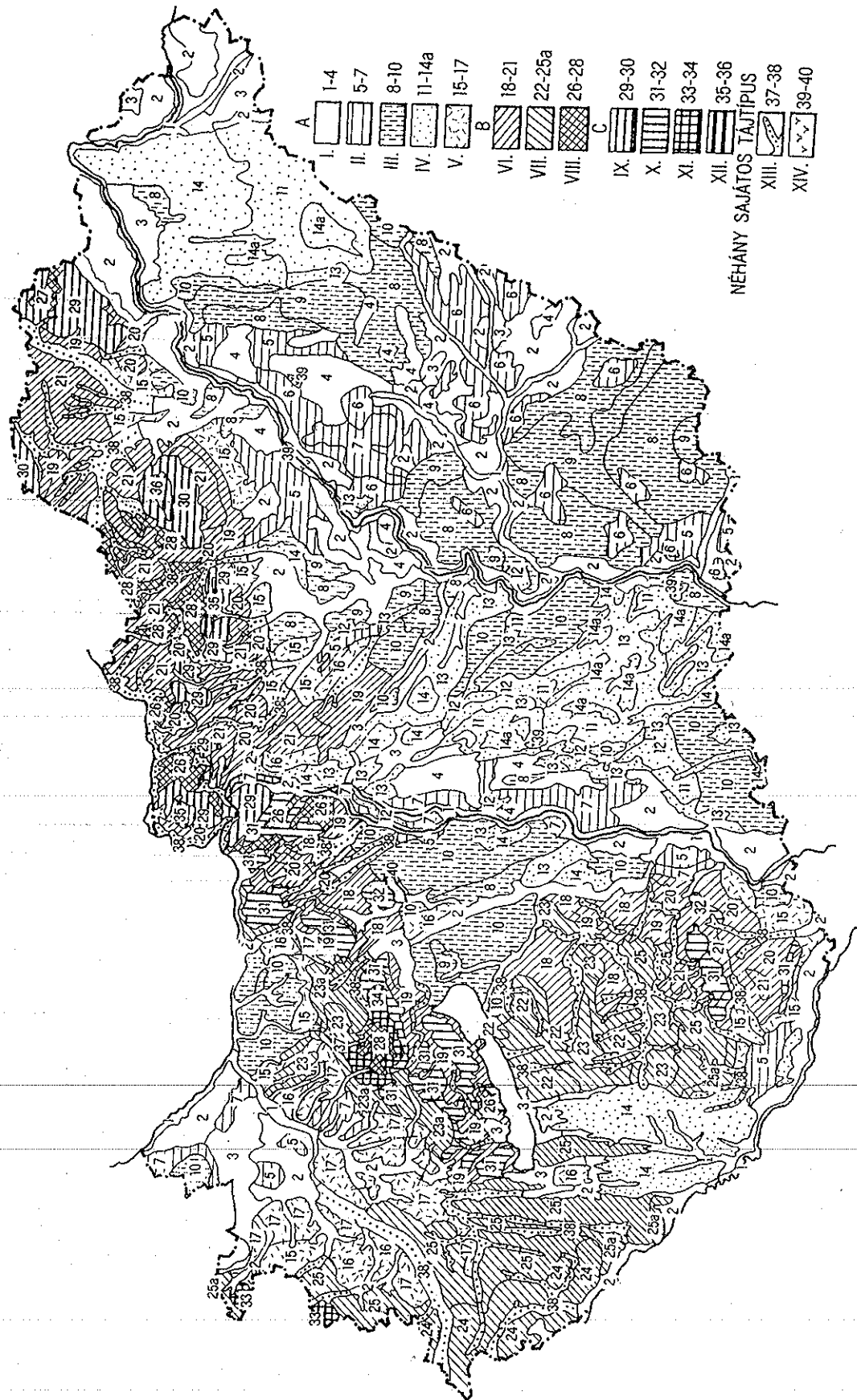
C) Hegységi, túlnyomórészt természetes állapotú erdős tájtypusok vadászati hasznosítással

IX. Szubkontinentális és szubmediterrán alacsony hegységek kevert erdőkkel:

16. Vulkánikus hegységek cseres tölgyesekkel
17. Karbonátos kőzetű hegységek gyertyános, molyhos és cseres tölgyesekkel, valamint karsztbokorerdőkkel
18. Kristályos röghegységek hegyi gyertyános tölgyessel, szubmontán bükkössel és jegenye és lucfenyvessel

X. Középhegységek csapadékos szubatlanti jelleggel:

19. Erősen tagolt vulkánikus hegységek gyertyános tölgyessel, szubmontán és montán bükkösökkel
20. Karbonátos kőzetű fennsíkos hegységek szubmontán és montán bükkösökkel

NÉHÁNY SAJÁTOS TALAJTÍPUS
 I. 1-4
 II. 5-7
 III. 8-10
 IV. 11-14a
 V. 15-17
 VI. 18-21
 VII. 22-25a
 VIII. 26-28
 IX. 29-30
 X. 31-32
 XI. 33-34
 XII. 35-36
 XIII. 37-38
 XIV. 39-40

2. ábra: Magyarország jelenlegi tájtypus térképe (Pécsi M. – Somogyi S. 1982.)

A) Mérsékelt kontinentális síkság, uralkodóan mezőgazdaságilag hasznosított tájtypusok

- I. Ártéri síkság, magas talajvízállású, hidromorf talajú kultúrsztyeppes tájtypus
- II. Ártéri síkság, uralkodóan közepes talajvízállású és réti-mezőségi talajú kultúrsztyepp
- III. Medencebeli löszös síkság talajú kultúrsztyepp
- IV. Futóhomokos hordalékkúpsíkság, szőlő-gyümölcsös és erdő mozaikos kultúrsztyepp, közepes és mély talajvízállással
- V. Medenceperemi hordalékkúpsíkság sűrű vízhálózatú, mozaikosan cseres-tölgyerdő maradványos, mezőségi és erdőtalajú kultúrsztyepp

B) Eróziós dombságok, uralkodóan mező-, ill. erdőgazdasági – lokálisan ipari – jellegű tájtypusok

- VI. Eróziós-deráziós völgyekkel tagolt hegyláb felszínek és dombságok, szőlő-gyümölcsös, ill. cseres tölgyerdő mozaikos kultúrsztyepp, mély talajvízállással
- VII. Eróziós-deráziós völgyekkel tagolt önálló dombságok, többnyire mély talajvízű kultúrmezőség, szőlőkkel, kevert erdők jelentősebb maradványaival
- VIII. Hegységbeli kisebb medencedombságok, cseres tölgyerdő maradványos, mély talajvízű kultúrsztyepp

C) Középhegységi, erdős tájtypusok

- IX. Alacsony középhegységek, uralkodóan szubkontinentális éghajlati hatás alatt, cseres (és gyertyános) tölgyerdők (650 m tszf.-i magasság alatti) tájtypusa
- X. Alacsony középhegységek, szubatlanti és szubmediterrán éghajlati hatást is viselő és gyertyános tölgyerdők típusa
- XI. Alacsony középhegységek, főként szubatlanti éghajlati hatás alatt álló erdőségekkel
- XII. Középhegység hűvösebb-nedvesebb bükkerdős tájtypusa Észak-Magyarországon

Néhány sajátos tájtypus

- XIII. Jelentősebb völgyek különböző dombsági és hegységi tájtypusokon belül
- XIV. Tavi-, tókörményeki típus

Részletesebben lásd az eredeti térképen: Pécsi M.–Somogyi S. MTA Földrajztudományi Kutatóintézete, 1982.

Az alacsony ártérnek az élővizektől még távolabb zártabb mélyedéseit, valamint az Alföld-peremi hordalékkúpok lefolyástalan laposait *hatalmas lápok* töltötték ki náderdőkkel, helyenként puhafás ligetekkel, zombékokkal. Ez a tipológiai csoport nagy területet foglalt el a Kisalföldön, a Hanságban, a Balaton mellett, a Nagyberekben és Tapolcai-medencében, a Sárvíz és Séd sárrétjeiben, az alföldi Duna-mellék ártérperemi részein (örjegek, turjánok), a szatmári síkságon (Ecsedi-láp), a Beregi-síkon (Szernye-Szena-Blatta mocsár), a Bodrogyóközben, a Zagyva járszági szakasza mellett (Hajta-mocsár), a Körösök sárrétjeiben, a Dél-Bácskában és a Bánátban (Alibunári mocsár). Az előzőektől eltérőleg ennek a típusnak már volt valamelyes gazdasági funkciója, mert attól eltekintve is, hogy a nádat nagy tömegben hasznosították a korabeli építkezésekhez, az állatállomány téli átteleltetéséhez is segítséget nyújtott, mert keményebb teleken azokat a befagyott lápok-mocsarak területére hajtották, ahol annak a növényzetével táplálkoztak az időjárás enyhültéig.

A következő elkülöníthető tipológiai egység a magas ártereké, amelyeken már csak a ritkább, nagy árvizek árhullámai idején keletkezett rövidebb-tartósabb vízborítás. Allandó letelepedésre éppen ezért nem alkalmas, csupán az egyes magasabb szigeteken, még az ártérnek az ármentes térszín felőli lejtőin találunk halásztelepeket, melyek helyüket könnyen változtathatták. Minthogy az alacsony ártérnél magasabbra emelkedtek, ideális helyei voltak a szil-kőrös-tölgy fajokból álló keményfás ligeterdőknek. Ahol az erdő megszakadt, ott a területet magas fűvű nedves rétek borították. Ezeket a nyári időben a pásztorkodó állattenyésztés hasznosítja, amikor az ármentes térszín pusztamezői már kiégnek, itt viszont a magas talajvíz és a levonult árvíz üdén tartja a növényzetet. Ehhez a tájtypuscsoporthoz tartoznak a zárt vagy gyenge lefolyású buckaközi mélyedések is, amelyek a magasan álló talajvíztől többé-kevésbé elszikesedtek. Miután azonban környezetük növényzete még nagyjából természetes összetételű volt, az ilyen helyeken kialakult szoloncsákos-szolonyeces szikes növényzet még nem olyan feltűnően ellentétes jellegű, mint amennyire az a mai megművelt környezethez viszonyítva.

A magas árterek keményfás ligeterdőit nagy területeken találjuk meg a Mosoni-síkságon a Rábaközben, az Ormánságban, a Marcal-medencében, a Duna menti síkságon, a Hortobágyon, a körösi Sárrét peremterületein, az Alsó-Tisza vidék K-i peremén, a Hevesi ártéren és a Járszáiban. De ugyancsak kiterjedt állományai lehettek a Kisalföldnek a Csallóköztől É-ra fekvő tájain, a Drávától D-re Szlavóniában, a Szerémségben, a Bácskában és a Bánátban is.

A szikes növényzetű *lefolyástalan laposoknak* leggyakoribb előfordulási helye a Duna-Tisza közti homokos hordalékkúp felszínén volt, de alárendeltebben a Duna és a Tisza alföldi árterének a peremterületein is megtalálhatók voltak.

A honfoglaláskor legjelentősebb népességeltartó tájtypusaul a medencék és alföldek *lössös csernozjomtalajú mezőségei* szolgáltak. Itt kerülnek elő legnagyobb számmal félig földbe vájt lakótelepek, családi temetőik. Helyileg ezek főleg az ártér-ármentes-térszín peremén helyezkednek el, mivel mind az állattartásnak, mind a lakosság *vízhozatának* megvolt a nem lebecsülhető

vizparti orientációja. A nagy területeken űzött pásztorkodás és az egyelőre a téli szállások közelében megtelepedő földművelés azonban csak korlátozta, de még teljesen nem irtotta ki a löszpuszták eredeti cserjés-tölgyes erdőit, melyeknek elterjedt típusa volt a tatárjuharos lösz tölgyeseké, de voltak mezei juharos állományok és a magasabb talajvíztől elszikésedett helyeken sziki tölgyesek is. Az e típusba tartozó tájegységek nagy felszínüket foglalták el a Mosoni-síkon, a Győr-Tatai-teraszvidéken, a Mezőföldön, a Bácskában, Cegléd-Kecskemét és a Tisza-között, a Mátraalján, a Hajdúságban, Nagykunságban és a Körös-Maros közén.

Külön csoportba tartoznak az egykori hordalékkúpok homokos talajú felszínei. Ezek közül a közelebbi-távolabbi homokmozgásra utaló buckás-lepelhomokos vidékeket vontuk össze egy tipológiai egységbe, míg a megállapodott, talajosodott felszínüket egy másikba, függetlenül attól, hogy a talajképződés a csernozjom vagy a barna erdőtalajok irányában fejlődött. Utóbbiak zárt homoki tölgyes állományait helyenként megbontotta már a földművelés és a pásztorkodás. De esetenként a pásztorkodás kiterjeszkedhetett a buckás-lepelhomokos térszínre is.

A legkésőbb ideig mozgó homokos tájtypushoz tartoznak a Duna-Tisza közének és a Nyírségnek jelentős részletei, meg a Jászság DNY-i homokos része. A dúsabb növényzetű, helyenként művelés alá is vett homokos felszínnek Belső-Somogyban, a Dél-Mezőföldön, az Északi-Bácskában, a Hevesi homokháton, az Északi-Nyírségben jelentős kiterjedésűek. A határokon kívül a Deliblati-pusztá felíg mozgó homokja nyilvánvalóan az előbbi típushoz tartozott.

Ugyancsak a medencesíkságokhoz tartoztak azok a határos domb- és hegyvidékek felé átmenetet képviselő peremvidékek, melyek ugyan még jórészt megőrizték eredeti erdőtakarójukat, de a korábban ott élt népek földművelése már széles sávokat változtatott művelt területekké. Ezeknek a medenceperemi síkoknak valamivel szárazabb barna erdőtalajú típusa a Kisalföld K-i öblözetében (Győr-Tatai-síkság D-i pereme), valamint az Alföld szélein (Észak-Mezőföld, Baranyai-dombság, Pesti-síkság, Cserhát-Mátra-Bükkalja, Harangod) foglalt el jelentős területeket. A valamivel nedvesebb típust – amit agyag bemosódásos talaja is jelöl – a Kisalföld Ny-i és D-i peremterületein találjuk (Ikva-Répcse-sík, Kemeneshát ÉK-i része, Marcal-medence, Pannonhalmi-lejtővidék). A szárazabb típust nagyjából lösz-tölgyesek, a nedvesebbet cseres tölgyesek borították természetes állapotban. A medenceperemi síkságoknak széles övezete a mai határokon kívül körül ölelte a Kisalföldet (a Kiskárpátok lejtőitől a Börzsönyig), de még nagyobb terjedelemben az Alföldet (a Zemplén-hegység lejtőitől a peremi vulkán sor lábain keresztül az Érmelléken, a Bihar hegység Ny-i lejtővidékén és az Aradi-hegyalján át a Bánáti hegység Ny-i lejtővidékéig).

2. A következő nagy tájtypuscsoport a *dombságoké*. Ugyancsak részleteiben, alacsonyabb, kevésbé tagolt vidékein vette még a lakosság művelés alá. Tipológiai egységei változatosak, ahogy éghajlatától és lejtő expozíciós kitettségétől meghatározott növényzete is meglehetősen tarka. Szárazabb, szubkon-

tinentalisabb tipológiai csoportját eredeti állapotban mezei juharos tölgyesek fedték barna erdőtalajon, mint pl. a Gödöllői-dombságon, vagy pedig a löszök tatárjuharos állományát találjuk rajta is, mint Külső-Somogy K-i részein, a Mátra- és Bükkalja tagoltabb részein, a Szerencsi-szigeten, a Tolnai-Hegyhát K-i részén, az Északi-Mezőföldön, a Zsámbéki- és Zámolyi-medencékben. Ennek a típusnak magasabb, tagoltabb része még kevésbé állott társadalmi hasznosítás alatt, s összefüggő cseres tölgyes erdők borították barna és agyagbemosódásos barna erdőtalajon. Előfordulása nagy területet foglalt el a Nógrádi-medencében, a Cserhát peremvidékein, a Tarna-Eger közén, a Borsodi-medencében, a Hegyalján, Csereháton. A Dunántúlon pedig a Szekszárdi- és a Baranyai-dombságon, az É-i Mecsek-alján, valamint a Velencei-hegység lejtőin.

A dunántúli dombságok túlnyomó része azonban már a nedvesebb karakterű szubatlanti éghajlatot mutató típusba tartozott. Ennek is volt egy barna erdőtalajú cseres tölgyes borítású változata, amely kiterjedt a Pannonhalmi-dombság nagyobbik felére, Külső-Somogy északi és középső részére, Észak-Zselicre, a Tolnai-Hegyhátra, az Északi-Bakonyaljára, és a Gerecse peremére. Nedvesebb ökológiai körülmények között azonban még zártabb erdőtípusok borították a Dél-Dunántúlon agyagbemosódásos barna erdőtalajon gyertyános tölgyesekkel (Völgység, Zselic, DK Zala, Marcali-hát). A Dny-Dunántúlon és az Alpokalján ennek megfelelő tipológiai csoport talaja már pszeudoglej, erdei pedig illír jellegű bükkösökből, és erdei fenyővel elegyes tölgyesekből állanak. Mindenképpen zárt, sötét erdő, ami a betelepülést még egy ideig gátolta is. Inkább csak vadászatra voltak alkalmasak, ha alacsonyabb régiókban itt-ott az erdőirtás is megkezdődhetett már.

Ugyanilyen módon hasznosították a közephegységek zárt kismedencéit is, melyeket helyzetük miatt szubkontinentális cseres tölgyes erdők töltöttek ki (Zirci-, Bakonybéli-, Nagykovácsi-, Pesthidegkúti-, Héreg-tarjáni-, Sásdi-, Füzér-Pálházi-medencék stb.).

3. A harmadik nagy tájtípuscsoport a *hegységeké*. A hasznosítás szempontjából uralkodóan a vadászat térszíne csupán. Csak belső, szárazabb cseres tölgyes erdős típusain kezdődhetett meg az irtások nyomán némi betelepülés. Egyik típusát éppen ezek az alacsony szárazabb hegyvidékek alkotják szubkontinentális és szubmediterrán jellegű növényzettel. Ilyenek a cseres tölgyessel borított vulkáni kőzetű hegységek a Visegrádi-hegységtől a Zempléni-hegységig, de ugyanilyenek a karbonátos kőzetű hegységeink is, mint a Bakony, Gerecse, Vértes, Budai-hegység, Pilis-, D-i Bükk, Aggteleki-hegység, valamint a Mecsek, amelyekben azonban a cseres tölgyeseket nagy területen gyertyános tölgyesek és molyhos tölgyes karszterdők, váltják fel. Külön tipológiai egység a Velencei-hegység és a Dél-Mecsek cseres és gyertyános tölgyestől borított kristályos röge. Ismét más összetételű a Kőszegi- és Soproni-hegységek kristályos rögeinek hegyi gyertyános tölgyesekből, szubmontán bükkösökből és lucos jegenye fenyvesekből összetevődő erdőtakarója.

A hegységek magasabb régióit egy nedvesebb szubatlanti tájtípusba foglaljuk össze. Egyik tipológiai csoportját az erősebben tagolt vulkáni hegységek alkotják, hegyi gyertyános tölgyessel, szubmontán és montán bükkössel, mint a Magas-Börzsöny, a Központi-Mátra és Északi-Zemplén. A másik tipológiai csoportot a karbonátos kőzetű magasabbra emelt plató hegységek teszik ki montán és szubmontán bükkössel, mint az Északi-Bakony és a Bükk-fennsík.

A Kárpát-medence domborzatának jellegéből eredően a hegységi tájtípusoknak a mai országterület csak csekély hányadát öleli fel. Azok túlnyomó része mint a bükkös-fenyves zóna, valamint a havasi övezet részletei a mai határokon kívül helyezkedik el. A honfoglalás korában ezek területe még társadalmilag nagyrészt hasznosítatlanul, közel eredeti természetes állapotukban léteztek.

Hogy az elmúlt tizenegy század társadalmi munkája és tevékenysége hogyan töltötte ki és alakította teljes egészében kultúrtájjá a honfoglalás kori rekonstruált tájtípusokat, arra nézve összehasonlítási alapként közöljük a 2. ábrán Magyarország jelenlegi tájtípus térképét. Mindjárt itt jegyezzük meg, hogy ez a „mai” állapot is csak alig egy százados, mert a XIX. sz.-i folyószabályozások és ármentesítő munkálatok nagy természetátalakítása nyomán jött létre. Addig tovább élt területileg egymás mellett az árterek és az ármentes síksági térszinek két nagy tipológiai csoportja. Sőt, itt kell megemlítenünk azt is, hogy a XIX. sz.-ig nem az árterületek, hanem az ármentes térszinek felszíne csökkent inkább, aminek oka az erdőirtások nyomán növekvő hevesebb árvizek vízborításának a területi gyarapodása. Ebből következik, hogy a legtöbb tipológiai változással az egykori ma már mentesített ártereken, valamint a fokozatosan ugyancsak használat alá vett hajdani erdőterületeken találkozunk.

IRODALOM

Somogyi Sándor: A magyar nép kialakulásának földrajzi környezete. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 1983.

Somogyi Sándor: A magyar honfoglalás földrajzi környezete. Magyar Tudomány 88/11. sz. Bp. 1988.

Somogyi Sándor: Az Alföld földrajzi képe a honfoglalás és a magyar középkor időszakában. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 1. (szerk. dr. Simon István és dr. Boros László). Miskolc-Nyíregyháza, 1994.